

УКРАЇНСЬКІ АРХЕОЛОГИ ТА МУЗЕЙНИКИ ПІД ТИСКОМ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ: СЕРЕДИНА 1920-х РОКІВ

Олександр БОНЬ

Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ, Україна,
e-mail: o.bon@kubg.edu.ua

Показано форми й методи тиску більшовицького тоталітарного режиму на українських археологів і музейників у середині 1920-х років та намагання встановити повний контроль над суспільством уже від початку утвердження в Україні. Констатовано, що більшовицька влада не приховувала негативного ставлення до інтелігенції – це набуло гострого політичного значення, оскільки чимало інтелектуалів були активними учасниками української революції. Зазначено, що тотальний контроль здійснювався і за окремими її представниками, відомими своїм несприйняттям нового режиму. Стверджено, що ідеологічний тиск на інтелігенцію відбувався і в період «українізації» у 1920-х роках – від початку утвердження режиму в 1921 р. каральні органи намагалися контролювати інтелігенцію, використовуючи для цього систему сексотів, яких вербували в її середовищі або у нього вводили.

Встановлено, що з 1923 р. і надалі ця система удосконалювалася – мережа інформаторів повідомляла про політичні настрої викладачів та студентів, на них заводили картки-формуляри, де зберігали характеристики політичної діяльності та відкладали повідомлення інформаторів. Зазначено, що політбюро ЦК КП(б)У неодноразово розглядало питання щодо української інтелігенції та її чільних представників, відтак у 1923–1926 рр. відбулися звільнення і переслідування директорів та співробітників провідних музеїв підрадянської України. З'ясовано, що підставами для звільнення і тиску слугували неналежне зберігання музейних цінностей, господарські порушення, а також невиконання завдань «пролетаризації музеїв», тобто ідеологічні підстави. Вже в середині 1920 рр. мали місце різноманітні форми тиску на українських археологів, музейників – адміністративний, кримінальний, ідеологічний, які притаманні періоду масових репресій. Все це здійснювалось на основі розгортання мережі інформаторів у середовищі інтелігенції з метою контролю і впливу.

Ключові слова: археологи, музейники, 1920-ті роки, більшовицький режим, М. Макаренко, Д. Яворницький, М. Біляшівський, М. Рудинський.

Більшовицький режим, як і будь-яка тоталітарна система, намагався встановити повний контроль над суспільством. І якщо у сфері політики, економіки, ідеології це вдалося зробити достатньо швидко з початком встановлення радянської влади в українських землях, то у сфері культури й інтелектуальної діяльності цей процес відбувався значно складніше і триваліше. Втім більшовицька влада не приховувала негативного ставлення до інтелігенції. В Україні це набуло гострого політичного значення, оскільки значна кількість українських інтелектуалів була провідниками української революції, яку військовими методами перемогли більшовики. Також тотальний контроль здійснювався за окремими постатями, відомими своїм несприйняттям нового режиму, за формальними й неформальними угрупованнями інтелігенції та організаціями. Державний і каральний апарат були задіяні в реалізації цих завдань.

Специфіка становища української інтелігенції в підрадянській Україні визначалася її політичною активністю у попередній період української революції та боротьби за державність 1917–1921 рр. За словами українського археолога, письменника Віктора Петрова

(Домонтовича), «ніде і ні в чому знищувальні тенденції большевизму не виявилися так гостро, з такою, сказати, невідхильною остаточністю, як в ставленні до української інтелігенції... Од найвидатніших і до найнепомітніших, од геніяльних творців, людей політичної акції, філософів, письменників, учених з світовим ім'ям і визнаною славою і до найпоміркованіших пасивних і байдужих хуторян... вся українська інтелігенція, в цілому її обсязі, незалежно од віку, соціального походження, поглядів, того або іншого ставлення до советської влади була приречена на згубу» [Петров, 1992, с. 31]. З цим твердженням можна частково не погодитися, оскільки певна кількість інтелігенції все ж «радянлізувалась» і долучилася до нового ідеологічного та культурного механізму. Водночас в історіографії утвердилося уявлення, що масові репресії та ідеологічний тиск на інтелігенцію, притаманний для кінця 1920–1930-х років. Проте, на мою думку, ці процеси були властиві, хоч і в менших масштабах та інших формах, і для періоду «українізації» 1920-х років.

Мета дослідження – показати форми і методи тиску більшовицького тоталітарного режиму на українських археологів та музейників у середині 1920-х років.

Події 1920-х років асоціюють із політикою «українізації», національним відродженням, «червоним ренесансом», відносно вільним розвитком української культури й науки. Метою «українізації», серед іншого, було не тільки повернути на свій бік активну частину інтелігенції, а й підірвати довіру до українського національно-визвольного руху. Ситуація ідейної несвободи була вже в 1920-х роках. Так, у літературній дискусії 1920 р. Микола Хвильовий ще міг сформулювати гасло «Геть від Москви!», що в 1930-х уже було неможливо. Нагадаю, що він змушений був одразу «каятись» у своїх політичних «ухилах» і відрікатись від висловлених поглядів.

Після утвердження більшовицького режиму в підрадянській Україні мали місце всі форми впливу на українську інтелігенцію, як і в період «другого комуністичного штурму» кінця 1920–1930-х роках – ідеологічний, адміністративний та кримінальний тиск. Зазначу лише деякі із загальновідомих подій початку 1920-х років. У 1920–1921 рр. – справа Центрального комітету Української партії соціалістів-революціонерів (ЦК УПСР), фактично уряду Української Народної Республіки В. Голубовича [Вирок Українській революції, 2013, с. 17]. У 1922 р. – висилка антирадянськи налаштованої інтелігенції за межі УСРР. У 1923–1924 рр. – справа «Київського центру дій», за яким були ухвалені смертні вироки представникам інтелігенції, а невизнаному радянською владою президентові Всеукраїнської академії наук (ВУАН) Миколі Василенку – 10 років ув'язнення. І хоча їх згодом пом'якшили, сама суворість свідчить про ставлення до української інтелігенції [Сухих, 2009, с. 678–687].

На цей тиск та створенні «українізацією» можливості українська інтелігенція реагувала по-різному. Так, частина емігрантського середовища на чолі з Михайлом Грушевським повернулася до підрадянської України, сподіваючись, зайнявши аполітичну позицію, працювати на благо національної культури. Але, на відміну від радянської Росії, де «зміновіхівство» теж було, саме така праця і стала приводом для звинувачення в українському буржуазному націоналізмі та контрреволюції. На початок українізації у 1923 р. більшовицьке керівництво вважало виселення інтелігенції з УСРР помилковим, оскільки це посилювало еміграцію. Тому згодом не вислали С.Єфремова, М.Могилянського, хоча політбюро Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) й ухвалювало такі рішення 11 березня 1927 р. [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 8, арк. 105].

Все це створювало додаткові мотиви, позаяк засаднича ознака тоталітарної системи – контроль над суспільством, а партійних і каральних органів – середовищем української інтелігенції. Для цього використовували систему як гласних, так і негласних дій. Особливо активно – агентурного нагляду, створену на початку діяльності Надзвичайної комісії (НК, рос. – ЧК), а потім удосконалену Державним політичним управлінням (ДПУ). Цей контроль стосувався для всіх соціальних груп і прошарків. На 1921 р. територія міст і районів була поділена між уповноваженими з одним–двома помічниками. Уповноважені мали мережу

таємних співробітників (рос. – «сексотів», «осведомителей») і конспіративну квартиру з телефоном. Це був період активного вербування сексотів за допомогою «компрометуючих матеріалів» на особу, яка могла бути корисна для «освітлення неблагодійного елементу». Сексоти фігурували в усіх документах під псевдонімами. І відповідно до інструкцій надавали інформацію щоденно або через день, не менше як двічі на тиждень зустрічались з уповноваженим і надавали письмові донесення з відомостями на підозрювану особу. Уповноважені ж двічі на тиждень з'являлися на іншу конспіративну квартиру для доповіді завідувачу відділу інформації із триденним звітом про «рух роботи». Уже в кінці 1921 р. Всеукраїнська надзвичайна комісія (ВУНК) мала у розпорядженні 12 тис. сексотів. Після деякого скорочення у 1922–1923 рр., їхній штат знову збільшився у 1926 р. Тільки в Харківському відділі ДПУ мережа налічувала 21 резидента, 779 інформаторів («осведомителей»), які за місяць надавали 400–600 донесень [Подкур, Ченцов, 2010, с. 57–59].

Зі створенням ДПУ було впорядковано й реорганізовано апарат сексотів. Згідно з наказом ДПУ 14 листопада 1922 р., вони поділялись на три категорії: 1) агенти зовнішнього спостереження – штатні таємні співробітники, які працювали по лінії оперативного відділу; 2) інформатори – особи, завербовані чи введені в організацію, заклад чи помешкання, для «висвітлення» – інформаційний відділ; 3) інформатор («осведомитель») – особа, завербована чи уведена в організацію, – перебував у розпорядженні таємного або контррозвідального відділу, вербувався з учасників контрреволюційних груп. Тим, хто відмовлявся співпрацювати з органами ДПУ, забороняли працювати, звільняли з роботи, а тих, хто вводив в оману каральні органи, – розстрілювали. Так, у грудні 1925 р. у Кременчуці були заарештовані й розстріляні за вироком Особливої наради при колегії Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) СРСР подвійні агенти. І надалі таємні інформатори підлягали негласному суду ОДПУ [Подкур, Ченцов, 2010, с. 60–61, 63], і надалі проводили реорганізації апарату сексотів, але їхня основна мета й методи роботи в різних соціальних середовищах (військові, селяни, інтелігенція, робітники) не змінювалися. Зокрема, у 1923 р. в Україні у середовищі духовенства працювало 30 секретних співробітників ДПУ УСРР [Подкур, Ченцов, 2010, с. 69]. Хоча вербування у цьому прошарку суспільства не спричиняло проблем, проте вимагало суттєвих витрат на платню [Киридон, 2005, с. 80].

Як мав працювати секретний механізм каральних органів серед інтелігенції, пояснював таємний циркулярний лист, скерований із Москви всім начальникам губернських відділів і повноважних представництв ДПУ 23 листопада 1923 р. за підписом начальника секретно-оперативного управління ДПУ В. Менжинського, помічника начальника секретного відділу Т. Дерібаса і начальник особливого бюро Я. Агранова. Фактично, йшлося про встановлення тотального контролю над інтелігенцією. У вишах мала бути розгорнута мережа інформаторів, які повинні були повідомляти про політичні настрої викладачів і студентів, про всі угруповання, гуртки, земляцтва. На кожного професора та політично активного студента заводили картку-формуляр, де зберігали характеристики попередньої політичної діяльності особи та відкладали повідомлення про неї інформаторів. На кожен вищий навчальний заклад ДПУ відкривало спеціальну літерну справу. Такі ж заходи ДПУ були передбачені щодо видавництва і творчих об'єднань, секцій та товариств [Українська інтелігенція, 2012, с. 21].

Тобто очевидним є постійний тиск на інтелігенцію та нарощування на середину 1920-х років можливостей каральних органів для контролю і впливу на це середовище. Сергій Білокінь звернув увагу на те, що в 1925 р. відбулися звільнення та кримінальні переслідування відомих у підрадянській Україні керівників музеїв, археологів [Білокінь, 2013, с. 446–449].

Які ж безпосередні причини цих процесів? Висловлю власні міркування з цього приводу. Загальна причина, актуальна саме в середині 1920-х років, – те, що Україну (саме українські землі, а не УСРР) вище політичне керівництво, як і керівництво ДПУ, вважало головним плацдармом у майбутній боротьбі з арміями Польщі та Румунії. Про це доповідав голова ДПУ УСРР В. Балицький на засіданні політбюро 26 червня 1925 р. І тому вважалося за необхідне

посилити контрдиверсійну роботу, що відображено в «окремій папці» політбюро [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 3, арк. 56–60]. Саме тому, на мою думку, прискіпливо ставилися до української інтелігенції, яка була пов'язана широкими зв'язками з українською еміграцією і значна частина якої повернулася в УСРР.

Також музейники перешкоджали, наскільки це було можливо в тих умовах, особливо у час кампанії вилучення церковних цінностей під приводом допомоги голодуючим у 1922 р., вивезенню «Внешторгом» культурних і мистецьких цінностей за кордон. Проте таке вилучення починалося раніше. За протоколом музейного комітету Музею ВУАН від 17 грудня 1921 р. видно, що директору М. Макаренкові доручили стежити за діяльністю комісії «Внешторгу», яка мала відбирати речі з музеїв для продажу [Білокінь, Більшовики...].

Ще однією причиною боротьби з музейниками стало, я вважаю, намагання поставити на службу більшовицькій ідеології роботу установ – т. зв. пролетаризація музеїв. І тут виявилось несприйняття більшовицьких ідеологічних настанов більшістю керівників провідних закладів, їх співробітників. І третя причина – зібрана за попередні роки інформація від розгорнутої ДПУ мережі сексотів, про яку вже мовилося. Це – дані про політичні настрої та ідеологічне несприйняття більшовицької влади значною частиною української гуманітарної інтелігенції загалом та музейниками зокрема. І це незважаючи на те, що і з проголошенням політики «українізації» у 1923–1924 рр. значна частина інтелігенції повернулася з еміграції, а інша – оприлюднювала декларації про підтримку більшовицької політики. Органи ДПУ на початку 1924 р. вважали, що активної боротьби («петлюрівщини») вже немає. Проте й надалі активно спостерігали за діяльністю і настроями. Тому продовжили операції із «вилучення контрреволюційного елемента». Через тюрми за 1924 р. пройшло 19 670 осіб. А термін «петлюрівщина» вживався саме до прагнень української інтелігенції. Нагадаю, що і М. Грушевського відразу після повернення в Україну було використано для «розкладання» українських «контрреволюційних кіл» і встановлено за ним спостереження [Політичний терор, 2002, с. 267–268].

Проте каральні органи були лише інструментом у руках політичного керівництва. У травні 1925 р. на засіданні політбюро ЦК КП(б)У за доповіддю керівника ДПУ В. Балицького створено комісію для вивчення питання української інтелігенції і тактики щодо неї, зокрема ВУАН та особисто М. Грушевського [Українська інтелігенція, 2012, с. 25]. І надалі на політбюро із залученням керівництва ДПУ розглядали питання щодо української інтелігенції та її чільних представників. Так, 22 лютого 1926 р. прийнято постанову про «Рішучу боротьбу з правими угрупованнями в середовищі української інтелігенції» [Політичний терор, 2002, с. 269]. Документи цих обговорень і рішень відклались і в «окремій папці» політбюро ЦК КП(б)У [ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 4, арк. 142–145]. Вважаю це відповіддю більшовицького режиму на активізацію української інтелігенції в умовах «українізації».

Сергій Білокінь зазначав, що на 1925 р. головні музеї УСРР очолювали не звичайні управлінці, а видатні вчені: Всеукраїнський музей ім. Т. Шевченка у Києві – Микола Біляшівський, Катеринославський – Дмитро Яворницький, Київський музей мистецтв ВУАН (ім. Ханенків) – Микола Макаренко, Херсонський – Віктор Гошкевич, Одеський – Сергій Дложевський, Полтавський – Михайло Рудинський. І, як зазначає С. Білокінь, «цю мережу було зруйновано 1925 р.» [Білокінь, 2013, с. 447].

Всі ці події навколо археологів і музейників, які очолювали чи працювали у провідних музеях, М. Макаренко називав «гоніннями директорів музеїв України» за порухом «чарівної» чи «невидимої» палички. А С. Білокінь – «першою всеохопною операцією 1925 р.» [Білокінь, 2013, с. 449]. І її масштаби показують, що це не був випадковий збіг обставин.

Насправді ця «операція» почалася раніше. Першим зняли з посади академіка, музейника й археолога М. Біляшівського – 1 грудня 1923 р. Кость Мощенко, який тоді працював у музеї в Полтаві, писав про це так: «Було усунено невідомо ким і з якої причини, і він відійшов від керування музеєм, в який він вклав усю душу, всі сили, усе життя» [Український музей, 2007, с. 10].

У 1924 р. почалося переслідування директора Полтавського музею, археолога М. Рудинського й інших працівників. Його звільнено вже в 1925 р. як такого, що не зміг виконати *«завдання, які були дані Радянською владою пролетарському музею»* [Білокінь, 2013, с. 448]. Співробітник полтавського музею К. Мощенко в 1924 р. виступив проти рішень Полтавської губполітосвіти про передачу Центральному пролетарському музею Полтавщини (ЦПМП) збірок Музею українського мистецтва, а також проти передачі експонатів театру. Не приховував він і релігійних (автокефаліст) та політичних переконань (самостійник). Це зважаючи на те, що раніше його вже арештовували – у 1920–1921 рр. У березні 1924 р. голова Полтавського губвиконкому О. Сербиченко звернувся до завідувача губвідділу народосвіти щодо фільтрації і звільнення низки співробітників ЦПМП. Разом із листом було надіслано й матеріали ДПУ. Кость Мощенко в них названий антирадянським елементом. Інспектор губвно так його схарактеризував: *«Завідуючий історико-етнографічним відділом, людина за своєю науковою цінністю, наскільки я міг визначити, сама посередня, зате щиро і глибоко ненавидить Радянську владу і все революційне...»*. На початку жовтня 1924 р. губернська комісія з чистки радянських установ прийняла рішення про звільнення Михайла та Євгенії Рудинських, а Костя Мощенка звільнили *«як антирадянський елемент, матеріально забезпечений»* [Нестуля, 1991, с. 67–68].

Також тривожна ситуація склалася навколо історика козацтва, музейника та археолога Д. Яворницького в Катеринославі. У 1924 р. він відмовився від викладання в Катеринославському інституті народної освіти (ІНО). Це було, очевидно, пов'язано з політичним звітом по Катеринославському ІНО, де його схарактеризовано так: *«За ідеологією чорносотенець. Запропонований до заміни»*. Показово, що його заяву про звільнення розглядали на рівні Президії Укрголовпрофосвіти у квітні 1924 р., і це при крайній обмеженості кадрів. Тому керівництво ІНО просило історика продовжити роботу зі студентами у приміщенні музею. Вимушеність вчинку Д. Яворницького також стає очевидною, адже він продовжив працювати на вечірніх курсах інституту [Світленко, 2015, с. 209–212]. Як підтримку вченого в цьому контексті можна оцінювати обрання його у грудні 1924 р. членом-кореспондентом ВУАН та створення під його керівництвом при музеї, який він очолював, науково-дослідної кафедри українознавства. Академія так не лише підтримала, а й продемонструвала свою опозиційність до влади та організаційну самостійність. А Д. Яворницький і надалі перебував у фокусі уваги місцевих та центральних органів ДПУ й регулярно потрапляв до доповідних записок спецорганів як носій *«націоналістичних поглядів»*. Так, у жовтні 1928 р. в одній із них відображена його розмова з професорами В. Пархоменком та Г. Євреїновим, де він, за твердженням спецорганів, сказав: *«Не довго залишилось радвладі панувати. Скоро Україна звільниться від ярма кацапів. Ми повинні роз'яснити селянству, хто його друг, хто ворог»* [Світленко, 2015, с. 227; Портнов, 2011, с. 54–55].

Другою лінією тиску на Д. Яворницького був музей. Існувала загроза його звільнення. У 1924 р. закінчився капітальний ремонт приміщення і здійснювалася перевірка й інвентаризація майна. Секретар музею, студент Катеринославського ІНО А. Ковур вороже ставився до Дмитра Яворницького і робив це демонстративно, що свідчило про підтримку його дій владою. Історик козацтва змушений був двічі їздити до Харкова і просити надіслати комісію для перевірки. У лютому 1925 р. вона працювала два дні, але результатів не мала. Д. Яворницькому вдалося за підтримки однодумців залишитись керівником до 1933 р. [Світленко, 2015, с. 213].

Того ж 1925 р. змістили, але не передали суду директора Чернігівського музею Валентина Шугаєвського. Хоча в автобіографії він це звільнення пояснював *«крайнім занепадом здоров'я»* [Блакитний, 2020, с. 89]. Також відправили за штат відомого археолога й фундатора Херсонського історико-археологічного музею з 1890 р. Віктора Гошкевича. Того ж року арештували директора Одеського археологічного музею Сергія Дложевського, а співробітників звинуватили в переховуванні майна буржуазії [Білокінь, 2006, с. 89–90].

Найбільш помітна постать, на мою думку, серед археологів і музейників, підданих репресіям у 1923–1925 рр., – Микола Макаренко, який був заарештований у 1924 р., але в січні 1925 р. відпущений. Проте справа зі звинуваченнями в господарських злочинах, властива і для інших випадків переслідування, тривала кілька років. А в одній з анкет обвинуваченого у період вже наступного арешту від 26 квітня 1934 р. вказано: «Під слідством 1924 р. по 1928 р. у перевищенні влади, не правильне витрачання сум». Згодом в аналогічному документі: «За госп. злочини – судимий не був» [ЦДАГОУ, ф. 263, спр. 61278, арк. 3, 4].

Зверну увагу, що саме в 1925 р. також загальмувалася справа передачі музейної збірки Павла Потоцького та призначення його директором відповідного музею [Білокін, 2006, с. 92–97].

І 1926 р. партійне керівництво й каральні органи приймали таємні рішення щодо роботи проти української інтелігенції, зокрема лист ДПУ УСРР від 30 березня 1926 р. «Про українську громадськість» та циркуляр від 4 вересня 1926 р. «Про український сепаратизм». Ці документи визначили основні форми й методи діяльності каральних органів у боротьбі з українським національним рухом. Показово, що їх рекомендували зберігати нарівні з шифром під відповідальність керівника органу ДПУ [Українська інтелігенція, 2012, с. 25]. У зв'язку з цими документами було визначено Українську Автокефальну Православну Церкву та Всеукраїнську академію наук основними структурами, у яких сконцентрувались представники «української контрреволюції» [Шаповал, Пристайко, Золотарьов, 1997, с. 254–267], зокрема і в музеях, які підпорядковувались останній.

Партійні й каральні органи в цьому документі виходили з розуміння становища, що в той час «українські націоналісти» припинили відкриту боротьбу, але не змирилися зі становищем і змінили тактику, працюючи в культурницькій сфері [Шаповал, 2008, с. 316–317].

Отже, у 1920-х роках в умовах «українізації», яка виявила національні настрої в середовищі українських гуманітаріїв, більшовицький режим та його каральні органи особливу увагу надавали тим її представникам, які ідейно й організаційно могли протистояти режиму. На мою думку, саме такий підхід керівництва більшовицької держави і призвів до тиску на найбільш помітних представників археологів, які працювали в музеях підрадянської України в 1924–1927 рр.: М. Біляшівського, С. Дложевського, М. Макаренка, М. Рудинського, В. Шугаєвського, Д. Яворницького та ін. Уже в середині 1920-х років застосовували різні форми тиску (адміністративний, кримінальний, ідеологічний) на українських археологів, музейників, притаманні періоду масових репресій. Усе це здійснювалося на основі розгортання мережі інформаторів у середовищі інтелігенції з метою контролю та впливу.

ЛІТЕРАТУРА

Білокін, С. *Більшовики як грабіжники*. Режим доступу: <https://www.s-bilokin.name/Culture/UkrHeritagePlundering/BolshevikPlundering.html>

Білокін, С. (2006). *Музей України (Збірка П. Потоцького): Дослідження, матеріали*. Київ.

Білокін, С. (2013). *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження*. Дрогобич: Коло.

Блакитний, М. (2020). Автобіографія археолога і нумізмата Валентина Шугаєвського. *Сіверянський літопис*. 4 (154), 87–93. DOI: 10.5281/zenodo.4018412.

Вирок Українській революції: «Справа ЦК УПСР»: Науково-документальне видання. (2013). Київ: Темпора.

Киридон, А. М. (2005). *Час випробувань: Держава, церква і суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років*. Тернопіль: Підручники і посібники.

Нестуля, О. О. (1991). Служив натхненно і щиро (К. В. Мощенко). В *Репресоване краєзнавство*. Київ: Рідний край.

Петров, В. (1992). *Діячі української культури (1920–1940) жертви більшовицького терору*. Київ: Воскресіння.

- Подкур, Р., Ченцов, В. (2010). *Документы органов государственной безопасности УССР 1920–1930-х годов: источниковедческий анализ*. Тернополь.
- Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст. Історичні нариси*. (2002). Київ: Наукова думка.
- Портнов, А. В. (2011). *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття*. Київ: Критика.
- Світленко, С. І. (2015). *Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві*. Дніпропетровськ: Ліра.
- Сухих, Л. (2009). Київський обласний центр дії та причетність до нього М. П. Василенка та В. О. Романовського. *Український археографічний щорічник*, 13/14, 678–687.
- Українська інтелігенція і влада: Зведення секретного відділу ДПУ УСРР 1927–1929 рр.* (2012). Упоряд. В. М. Даниленко. Київ: Темпора.
- Український музей. Збірник 1.* (2007). Київ: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник; Фенікс.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 16. Спр. 3. 172 арк.
ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 4. 194 арк.
ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 16. Спр. 8. 175 арк.
ЦДАГОУ. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 61278. 183 арк.
- Шаповал, Ю. (2008). Життя та смерть Миколи Хвильового у світлі розсекречених документів ГПУ. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 30. 311–348.
- Шаповал, Ю., Пристайко, В., Золотарьов, В. (1997). *ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи*. Київ: Абрис.

REFERENCES

- Bilokin, S. (2006). *Muzei Ukrainy (Zbirka P. Pototskoho): Doslidzhennia, materialy*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Bilokin, S. (2013). *Masovyi teror yak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR (1917–1941 rr.): Dzhereloznavche doslidzhennia*. Drohobych: Kolo. (in Ukrainian).
- Bilokin, S. Bilshovyky yak hrabizhnyky. Rezhym dostupu: <https://www.s-bilokin.name/Culture/UkrHeritagePlundering/BolshevikPlundering.html>.
- Blakytyni, M. (2020). Avtobiohrafia arkheoloha i numizmata Valentyna Shuhaievskoho. *Siverianskyi litopys*, 4 (154), 87–93. DOI: 10.5281/zenodo.4018412 (in Ukrainian).
- Vyrok Ukrainskii revoliutsii: «Sprava TsK UPSR»: Naukovo-dokumentalne vydannia*. (2013). Kyiv: Tempora (in Ukrainian).
- Kyrydon, A. M. (2005). *Chas vyprobuvan: Derzhava, tserkva i suspilstvo v radianskii Ukraini 1917–1930-kh rokiv*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. (in Ukrainian).
- Nestulia, O. O. (1991). *Sluzhiv natkhneno i shchyro* (K. V. Moshchenko). *Represovane kraieznavstvo*. Kyiv: Ridnyi kraj. (in Ukrainian).
- Petrov, V. (1992). *Diiachi ukraïnskoi kultury (1920–1940) zhertvy bilshovytskoho teroru*. Kyiv: Voskresinnia. (in Ukrainian).
- Podkur, R., & Chentsov, V. (2010). *Dokumenty orhanov hosudarstvennoi bezopasnosti USSR 1920–1930-kh hodov: ystochnykovedcheskyi analiz*. Ternopol. (in Russian).
- Politychnyi teror i teroryzm v Ukraini. XIX–XX st. Istorychni narisy*. (2002). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).
- Portnov, A. V. (2011). *Istarii istorykiv. Oblychchia y obrazu ukraïnskoi istoriohrafii XX stolittia*. Kyiv: Krytyka. (in Ukrainian).
- Svitlenko, S. I. (2015). *Dmytro Yavornytskyi: vchenyi ta pedahoh v ukraïnskomu intelektualnomu spivtovarystvi*. Dnipropetrovsk: Lira. (in Ukrainian).
- Sukhykh, L. (2009). Kyivskiy oblasnyi tsentr dii ta prychetnist do noho M. P. Vasylenka ta V. O. Romanovskoho. *Ukrainian archeographic year book*, 13/14, 678–687. (in Ukrainian).
- Ukrainska intelihentsiia i vlada: Zvedennia sekretnoho viddilu DPU USRR 1927–1929 rr.* (2012). Comp. V. M. Danylenko. Kyiv: Tempora. (in Ukrainian).

Ukrainskyi muzei. Zbirnyk 1. (2007). Kyiv: Natsionalnyi Kyievo-Pecherskyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk; Feniks. (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh ob'iednan Ukrainy (TsDAHOU). F. 1. Op. 16. Spr. 3. 172 ark.

TsDAHOU. F. 1. Op. 16. Spr. 4. 194 ark.

TsDAHOU. F. 1. Op. 16. Spr. 8. 175 ark.

TsDAHOU. F. 263. Op. 1. Spr. 61278. 183 ark.

Shapoval, Iu. (2008). Zhyttia ta smert Mykoly Khvylovoho u svitli rozsekrechenykh dokumentiv HPU. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 30. 311-348. (in Ukrainian).

Shapoval, Iu., Prystaiko, V., & Zolotarov, V. (1997). *ChK-HPU-NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty*. Kyiv: Abrys. (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 14.07.2021

прийнята до друку 12.10.2021

UKRAINIAN ARCHEOLOGISTS AND MUSEUMISTS UNDER THE SOVIET PRESSURE: MID 1920th

Oleksandr BON

*Borys Hrinchenko Kyiv University,
Bulvarno-Kudriavska Str., 18/2, Kyiv, 04053, Ukraine,
e-mail: o.bon@kubg.edu.ua*

The Objective of this research is to show the forms and methods of influence of soviet totalitarian regime on Ukrainian archeologists and museumists in mid 1920th. Soviets aimed at total control over the society from the very beginning of its foundation in Ukraine. Soviets were openly opposite to intellectuals. It was especially drastic in Ukraine as the majority of Ukrainian intellectuals were the active participants of the Ukrainian revolution. Also, total control was established over the particular intellectuals, who were known for their opposition to the new regime. Ideological pressure was active during the period of «Ukrainisation» in 1920th. From the beginning of the regime's foundation in 1920th, repressive authorities were trying to control the intellectuals. For this «seksots» were used, people recruited among intellectuals or «inserted» there. From 1923 and beyond this system was evolving – informers were reporting as to the political views of professors and students, packages of information were formed about those, where notes of informers were saved.

PolitBureau CPU have been considering multiple cases against Ukrainian intellectuals and its representatives. In 1923–1925th there were forced resignations of directors and employees of the most important museums of soviet Ukraine. In that period resigned the director of All-Ukrainian museum named after T. Shevchenko M. Bilyashivskii, Arts Museum of VUAN M. Makarenko, Poltava regional museum M. Rudnytskiy, D. Yavornytskii in Katerynoslav was under pressure as well. The grounds for dismissal were connected to improper performance of duties: improper storage of artifacts, mismanagement. Also, the ground of insufficient «proletatrisation of museums» was used – thus the dismissals were on ideological grounds.

Conclusions. In the middle of 1920th there were a couple of types of pressure on museumists and archaeologists: administrative, criminal, ideological, which are not uncommon to the repressions period. All that took place when the web of informers among the intellectuals was formed with the aim of control and influence.

Key words: archeologists, museumists, 1920th, soviet regime, M. Makarenko, D. Yavornytskii, M. Bilyashivskii, M. Rudnytskiy.